

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

Г.Д. ТАРАСЕНКО, *д.е.н., професор,*
Донецкий национальный технический университет

ДЕЩО ПРО БАЗОВІ ПРИЧИНИ БІДНОСТІ

На жаль, бідність є таким соціально-економічним явищем, яке поки що існує в сучасному суспільстві – як в Україні, так і інших країнах світу, тобто у світовому просторі, що надає підстав вважати цю проблему глобальною. Вітчизняні і зарубіжні вчені досліджують проблему бідності досить продуктивно, результати їх зусиль мають як теоретичне, так і практичне значення, що знаходить своє втілення у конкретних національних програмах і міжнародних документах: Комплексна програма забезпечення реалізації стратегії подолання бідності (Постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2001 р), Людський розвиток в Україні: щорічна аналітична доповідь Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України (колектив авторів) та щорічний розрахунок індексу людського розвитку (ІЛР), що подається в ООН, Стандарти ООН щодо середньодушового доходу для країн різних континентів світу. Зокрема для країн Центральної і Східної Європи ці стандарти за паритетом купівельної спроможності встановлюють для визначення бідності дохід нижчий за 4,3 дол. США на день [1, с.63].

Автор ще наприкінці 70-х років ХХ століття обґрунтував власну позицію відносно життєвого рівня населення, яка увійшла в 2002 р. в Економічну енциклопедію [2]. Згідно цієї концепції життєвий рівень складається із сукупності факторів (одночасно показників), визначальними серед яких є соціально-економічні: реальні трудові доходи; обсяг і структура споживання; зайнятість (забезпеченість роботою); тривалість робочого дня (тижня) і умови праці; житлові і побутові умови; рівень освіти і культури; медичне обслуговування (стан системи охорони здоров'я); соціальне забезпечення; турбота суспільства про дітей; раціональне використання ві-

льного часу. В тій чи іншій мірі окреслені фактори досліджуються іншими авторами, існують позиції, які включають в поняття життєвого рівня менший чи більший обсяг факторів, деякі дослідники обмежуються лише показниками споживання, але все ж названі фактори є визначальними.

Різні підходи до проблеми бідності лише збагачують науку, дозволяють досліджувати ці проблеми всебічно з метою удосконалення практики подолання цього суспільного явища. Можна визначити принаймні шість позицій наукового аналізу проблеми як такої. Перша виходить із встановленого (чи досягнутого) середньодушового доходу [1]. Друга розглядає бідність як суттєві відхилення від прийнятої сукупності соціально-економічних показників життєвого рівня [2]. Третя виходить із ІЛР, тобто обмежує аналіз міжнародними критеріями [3]. Четверта поглиблює аналіз критерію бідності на економетричній основі [4]. П'ята виходить із аналізу доходів і витрат сім'ї [5; 6]. Шоста обумовлює необхідність подолання бідності з позиції економічного зростання [1]. Зауважимо, що така градація є умовною, оскільки всі автори погоджуються із позиціями, які віддають пріоритет тим чи іншим факторам бідності, і мають на меті визначити шляхи її зменшення та подолання.

Метою статті є дослідження причин бідності, зокрема в Україні, визначення її базових причин, можливостей її скорочення та ролі держави у цьому процесі. Методологія дослідження проблеми бідності будується на таких постулатах: по-перше, відправною точкою аналізу є положення про життєвий рівень населення; по-друге, аналіз різних підходів до причин бідності; по-третє, виявлення базових і додаткових (специфічних) причин бідності, що

© Г.Д. Тарасенко, 2007

недостатньо, на наш погляд, аналізуються наукою; по-четверте, визначення можливих шляхів зменшення прошарку людей, що живуть за порогом бідності чи у злиденності, зокрема в Україні.

Згідно меті даної статті спробуємо визначити базові причини бідності і ті, що можна кваліфікувати як додаткові або специфічні для тих чи інших умов або етапів розвитку суспільства. Наприклад, навіть ті фактори життєвого рівня населення, які фігурують в авторській енциклопедичній статті 2002 року, можуть бути сьогодні доповненими факторами інституціонального характеру: необхідності набуття знань зокрема з інформатики, розширення соціальних послуг з появою більш досконалих інститутів їх задоволення, ролі кластерів у зменшенні бідності на регіональному рівні тощо.

Аналізуючи причини бідності взагалі і в Україні зокрема, слід відзначити незгоду із деякими їх тлумаченнями. Так, не можна без певних зауважень, тобто як абсолютні, сприйняти такі з них, як податки чи тіньовий перерозподіл доходів [1, с.67-70]. По-перше, податкова система на даний час і в даній країні є сталою і єдиною для всіх. Тому зміна податкових ставок на юридичних чи фізичних осіб та дія диференційованих їх ставок не може вважатися а) причиною бідності і навіть б) шляхом її подолання, оскільки вона підвищує або знижує доходи всіх верств людей найманої праці, і може впливати лише на добробут заможних сімей чи мільонерів. По-друге, боротьба із тіньовим перерозподілом доходів суттєво не впливає на розв'язання проблеми бідності, оскільки перехід тіньових структур у відкриту економіку надає можливостей залучити додаткові кошти до державного і регіональних бюджетів (а отже і сприяти збільшенню коштів на трансферти), що поліпшує умови життя всіх тих верств населення, які мають доходи від найманої праці. Аргумент, що виплата заробітної плати «у конвертах» приховує дані про реальні доходи громадян, працює лише на ту тезу, що це зменшує можливості держави (суспільства), а не на можливості зменшення бідних людей (сі-

мей). Отже, якщо виходити із визнаних факторів життєвого рівня населення, про які йшлося, то їх поліпшення за рахунок зміни податкової системи чи перерозподілу доходів тіньового сектора економіки розповсюджується на всі категорії працюючих чи на трансферти непрацездатним громадянам у позитивному напрямку, але саму по собі бідність не ліквідують і навіть не зменшують її.

Аналіз базових причин бідності виявив, що існують як об'єктивні, так і суб'єктивні причини бідності, а також такі, що діють чи за певних умов, чи в різних регіонах однієї країни по-різному (рис.1).

Проаналізуємо всі складові схеми (рис.1), що, на нашу думку, виокремлює саме ту частку населення країни, яка існує за порогом бідності (злиденність) чи досягає цього порогу (саме бідність). На схемі розмежовано об'єктивні і суб'єктивні причини бідності, проте аналіз блоків схеми доречно проводити паралельно, зіставляючи їх за блоками, або за їх сполученням.

Перше. В тій чи іншій країні складається певний рівень економічного розвитку, що обумовлює життєвий рівень її населення. Відомо, що прийнятий міжнародний стандарт – ВВП на душу населення – дійсно є усупільненим показником соціально-економічного добробуту народу країни. Проте, він має той суттєвий недолік, що не враховує диференціацію доходів різних верств населення. Хоча слід визнати універсальність цього показника при міжнародних співставленнях життєвого рівня населення різних країн. І якщо у так званих багатих країнах цей показник у десятки разів перевищує відповідний показник у країнах слабкого соціально-економічного розвитку, то це може слугувати критерієм угруповання країн за цим показником. Проте ж саме свідчить і показник ІЛР, за яким країни теж угруповуються певним чином. Разом з тим, такий середній показник не спроможний надати уявлення ні про децильний коефіцієнт, ні про кількість бідних сімей країни. Теоретично можна припустити, що показником цієї частки населення може бути спроможність людини пристосуватися до наявних умов нормальної (гід-

ної) життєдіяльності, які надає суспільство (держава): реалізувати власні здібності через систему освіти, набути кваліфікацію, одержати робоче місце згідно цим здібностям тощо. Практично ж таких можливостей, по-перше, обмаль (платна система навчання), по-друге, навіть одержання певно-

го рівня освіти і кваліфікації не гарантує людині відповідного її спеціальності робочого місця. Отже, якщо дитина із бідної сім'ї може за певних сприятливих обставин одержати навіть вищий рівень освіти і кваліфікації, то це не є гарантією набуття нею місця роботи за ними.

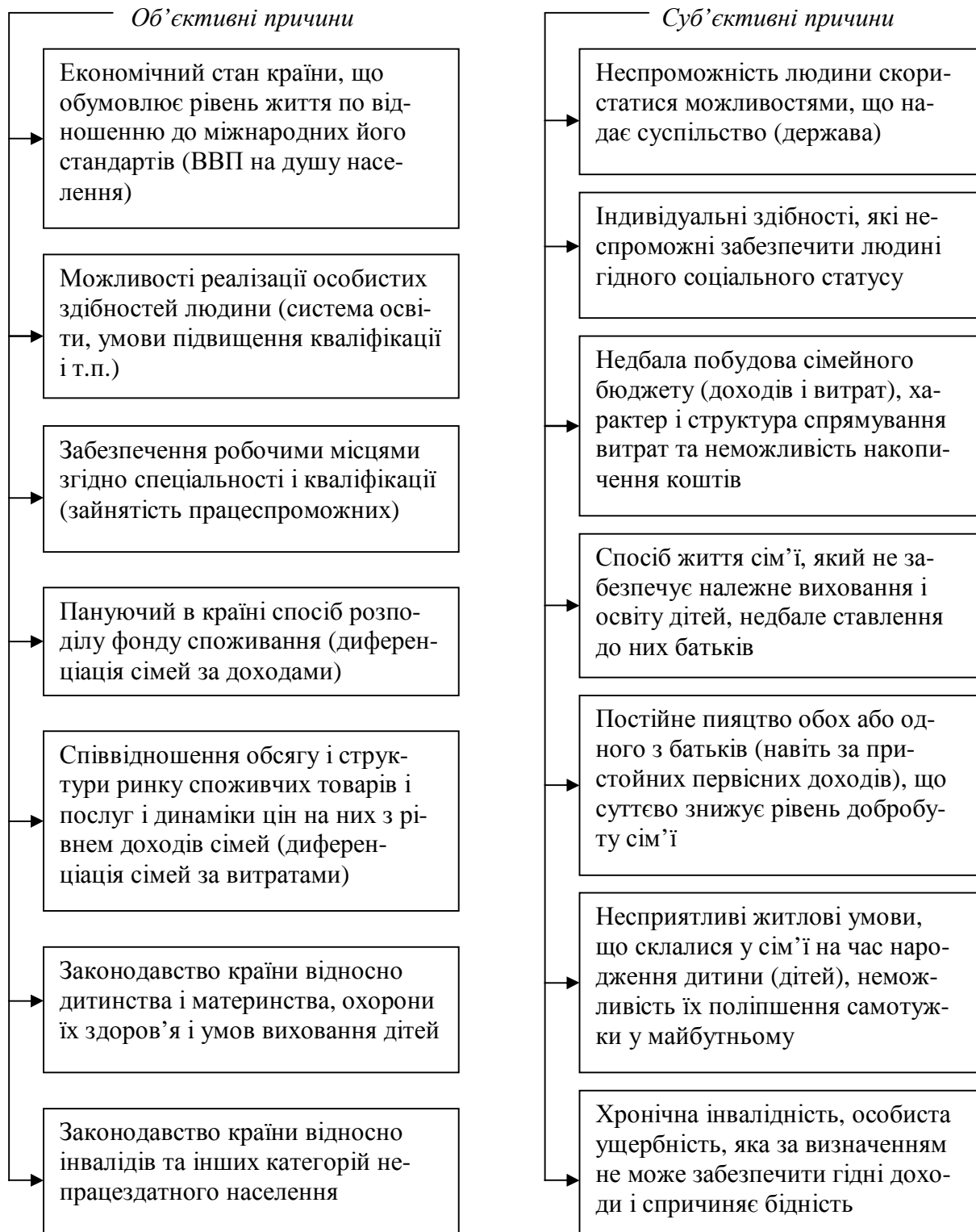

Рис.1. Базові причини бідності

М.Лощінін цілком справедливо вважає: «Недоліком традиційних критеріїв бідності є їх абстрактність, довільність вибору як доходу споживчого кошика, так і середнього доходу групи бідних, оскільки максимальний дохід групи бідних є в значній мірі невизначеним» [4,с.110]. Цей автор пропонує обчислювати такий критерій економетричним способом – через гістограми, де інтервал вибірки (інтервал доходів) є постійним і розподіл кількості фізичних осіб на величину інтервалу не проводиться, але за умови достатньої кількості фізичних осіб, які попадають у вибірку. Такий аналіз можна проводити за умови наявності статистичних даних про доходи фізичних осіб. Його аналіз довів, що мінімально можливим порогом бідності є рівень фізичного виживання, який визначають ціни на основні продукти харчування і основні послуги. Цікавим є й висновок, що здорові працездатні люди повинні «заробляти самостійно», а ринкове середовище не є тим полем, що надає людині такі можливості, не враховуючи вже таке, як «щільність вакансій» для людей нижчого соціального статусу [4,с.115].

Друге. Більший вплив на причини бідності спричиняє пануючий в країні спосіб розподілу фонду споживання ВВП. Практично доведено, що будь-який принцип розподілу цього фонду завжди приводить до певної диференціації доходів сімей і соціального розшарування суспільства. Справа в тому, наскільки різняться крайні групи сімей за доходами, яке значення має децильний коефіцієнт: якщо, припустимо, 5:1, то його слід вважати нормальним для сучасного суспільства, а якщо це 30:1, як за підрахунками вчених на сьогодні є в Україні, то навряд чи можна вважати таку ситуацію нормальною. Статистичні довідники не надають, на жаль, даних про прибутки великих підприємців, тому не можна обчислити вказаного коефіцієнту більш точно. Але оскільки більше 80-ти відсотків населення є людьми найманої праці, то в границях цієї вибірки можна розрахувати вказане співвідношення таким чином: зіставленням максимального рівня заробітної плати в країні (депутатів Верховної ра-

ди, міністрів та прирівняних до них осіб) із мінімальним рівнем заробітної плати, то розрив складає приблизно 50:1. Такий підрахунок є спрощеним, має чимало вад, головними з яких є, по-перше, не врахування прибутків мільйонерів (мільярдерів), по-друге, не врахування тіньових доходів, які можуть бути і у людей найманої праці, по-третє, не є офіційно визнаним.

Більш наближеним до дійсності є методологічні підходи до виміру границі бідності, які розглядає Н.Харченко та дістає висновку про неможливість використання ідеального методу визначення границі бідності [8, с.87-88]. Зазвичай вимірюється так звана абсолютна границя бідності: вартість набору товарів і послуг, необхідних для задоволення основних потреб, що є специфічними даному суспільству. Задача міститься в тому, які саме потреби вважати основними. У більшості випадків дослідники обмежуються певним набором продуктів харчування, непродовольчих товарів, послуг та обов'язкових платежів. Ураховуються мінімальні нормативні критерії: прожитковий мінімум, вартість продовольчого кошика, якість харчування у калоріях (нижче 1200 ккалорій на одну дорослу людину на день – бідність). Труднощі цього методу містяться в безлічі варіантів набору, і лише за допомогою лінійних оптимізаційних моделей можна вибрати більш-менш ідеально збалансований набір мінімальної вартості і харчових якостей (з урахуванням національних традицій харчування) та звичайних для даного рівня розвитку суспільства непродовольчих благ, хоча й тут є безліч варіантів, тому абсолютна границя бідності «є не фізіологічним, а соціальним мінімумом» [8, с.88].

Поняття відносної бідності досить широко використовується дослідниками, оскільки, як вважається, саме воно визначає реальний рівень бідності: відсутність доходу і ресурсів, необхідних для підтримки нормальних життєвих стандартів, які є гідними у рамках даної культури, тобто абсолютна бідність зіставляється із середніми показниками життєдіяльності людини за даних умов. Наприклад, людина приймає повноцінну участь у суспільному

житті, але її доходи є нижчими за медіанний рівень доходу. В світовій практиці фіксована частка середньодушових витрат становить 35-60 % медіанного доходу, в країнах Євросоюзу – 40-60 %, в Україні – 40-75 % (2001 рік) [9, с.91].

Суб'єктивна бідність є реальним почуттям бідності у окремої людини (родини) чи соціальної групи як результат зіставлення власних можливостей у задоволенні потреб або свого соціального стану із забезпеченістю та образом життя інших людей (сімей) чи соціальних груп, тобто соціальне самопочуття. Самооцінка головних причин бідності домогосподарств при опитуваннях зводиться до таких показників: незайнятість (безробіття), відсутність грошових накопичень, погане здоров'я чи старість, низький рівень поточних доходів працюючих членів сім'ї, затримки виплати заробітної плати і пенсій, соціальна незахищеність, самотність, шкідливі звички, інші [8, с.92].

Сукупність цих оцінок, а також використання інших методик на основі багатомірних концепцій може наблизити уявлення про бідність в країні до її реального стану, що й є підставою для розробки спеціальних програм боротьби з бідністю або хоча б деяких заходів швидкого реагування з боку влади щодо бідних прошарків населення.

Третє. Одним з напрямів оцінки бідності і послаблення її причин є метод зіставлення обсягу і структури ринку товарів і послуг та динаміки цін на них з рівнем доходів сімей, тобто диференціація сімей за витратами з урахуванням інфляції споживання. Хоча такі показники характеризують життєвий рівень всіх сімей, що живуть на доходи з трудової діяльності (наймана праця), такий метод зіставлення є, поперше, звичайним у статистиці і найбільш доступним, по-друге, надає можливість спостерігати рух у переміщенні груп сімей із бідного прошарку у прошарок вищий за границю бідності (чи навіть у середній) чи, навпаки. Якщо у 2005 році споживчі ціни зросли на 10,3 %, а реальна заробітна плата – на 20,3 % (номінальна – на 36,7 %) [10, с.48, 194], то загалом можна вважати, що

для деякої кількості сімей з'явилася можливість подолати границю бідності. Слід мати на увазі й те, що навіть бідні за статусом сім'ї можуть мати, по-перше, крім заробітної плати, додаткові доходи у вигляді соціальних трансфертів, доходи від невеликої власності (здача житла у найом) чи матеріальна допомога родичів, по-друге, додаткові доходи від незареєстрованої сімейної діяльності (індивідуальний пошив одягу, підсобні роботи тощо), що одержало у науці назву внутрішніх резервів виживання.

Четверте. Суттєвою причиною бідності зокрема в Україні є пияцтво. Науковці, на наш погляд, недостатньої уваги приділяють цьому факторові, хоча він є чи не найвпливовішим. Цю причину слід розглядати не однобічно, оскільки наслідками пияцтва батьків є: а) прямі матеріальні втрати сім'ї, б) нерідко втрату місця роботи батьками, що залишає родину без засобів існування, в) матеріальні і моральні втрати дітей, їх здоров'я, навчання, калорійного харчування (ендогенне голодування), психічного стану, генетичного майбуття, що обумовлює натомість погіршення та втрату здоров'я нації, г) у цілому ряді випадків безпритульність дітей, що додає нової турботи суспільству (державі), д) перехід у хронічну форму алкоголізму, яку неможливо вилікувати із всіма наслідками цього явища, головними з яких є розлучення (у кращому випадку), зубожіння сім'ї та смерть особи від пияцтва. Ще до більш вразливих наслідків приводить наркоманія хоча б одного з членів сім'ї, здебільшого молодшої людини.

П'яте. Додатковою, але за значенням не останньою причиною бідності слід вважати систему допомоги з боку суспільства бідним прошаркам населення – так звану систему соціального захисту. Не вдаючись у детальний аналіз цієї системи, оскільки останнім часом ця проблема привертає увагу багатьох дослідників, звернемося лише до двох положень, які слід вважати суттєвими з точки зору слабого впливу на зменшення бідності, як би це не здавалося парадоксально.

Перше стосується об'єктивного іс-

нування такої системи саме у ринковому середовищі, оскільки закони ринку є настільки жорсткими, що більшість населення (сімей) не спроможні до них пристосуватися: закон вартості, закон попиту і пропозиції, закони конкуренції, реальні ринкові структури (монополія, олігополія), стихійне встановлення цін і таке інше. На ділі, зокрема в Україні, ця обставина зіграла негативну роль у зuboжінні більшості населення з переходом до ринкових принципів господарювання. Соціологи стверджують, що лише близько 17-ти відсотків людей мають здібності до підприємництва, тобто спроможні вижити за ринкових умов, де хто може навчитися методам раціонального господарювання, але це теж складає разом не більше 20-ти відсотків населення. Такий розклад підтверджується статистичними даними, за якими 80 % населення будь-якої країни на тепер є людьми найманої праці (щоправда, звідси слід відняти тих, хто становить категорію менеджерів великих корпорацій).

Друге міститься в тому, що сама по собі система соціального захисту спроможна дещо поліпшити соціально-економічні умови бідних та знизити рівень зuboжіння в країні, але радикально змінити ситуацію не може. Тому у запропонованій схемі наведено блоки, що стосуються державного забезпечення законодавчої бази відносно важливих сторін життєдіяльності людей і країни: реальний захист дитинства і материнства, охорона здоров'я всіх громадян і особливо дітей, їх виховання та навчання, захист інвалідів та інших категорій непрацездатних категорій населення. На додаток до схеми підкреслимо, що реального соціального захисту всього населення і подолання бідності досягли ті країни, які створили постійно функціонуючий загальнонаціональний соціальний фонд, що складається із чималих податків (до 60 % у Швеції) на велике підприємництво, соціальних відрахувань з будь-яких доходів та благодійних внесків, а розподіляється за критерієм уникнення значної диференціації за доходами різних соціальних груп населення з метою запобігання бідності. Така система діє у країнах соціального ринково-

го господарства (СРГ) скандинавського типу. Не слід вважати, що така система є найкращою, але її справедливість є очевидною. Отже, тільки створення подібного фонду може сприяти радикальному вирішенню проблеми бідності, оскільки саме цей фонд надає можливостей суттєво зменшити і не допустити у майбутньому значної диференціації сімей за доходами, що означатиме відсутність причин бідності. Чи варто Україні обрати саме такий шлях подолання бідності? Питання залишається відкритим з двох причин: а) дискусії вчених щодо цього тривають (теоретична основа), б) практичні дії чисельних урядів та інституту президентства поки що не спрямовані на радикальне вирішення проблеми бідності (практична основа).

В ході дослідження причин бідності виявилось, що кожна країна має ту соціально-економічну систему, що склалася, і певний економічний стан, від якого у першу чергу залежить життєвий рівень її населення. Практика співставлення медіанних його показників (наприклад, середньодушового ВВП) не виявляє кількості бідних верств населення, тому існують спеціальні методики такого визначення. Проте це не вирішує проблеми бідності.

Метою досліджень повинно стати виявлення її причин, оскільки відомо, що боротьба із наслідками досягає мети лише тоді, коли відомі їх причини. Саме тому існуючі системи соціального захисту населення не є спроможними зменшити чи подолати бідність. Представлена схема базових об'єктивних і суб'єктивних причин бідності є одним із варіантів їх обґрунтування.

На цій основі пропонується замінити так званий соціальний захист (оскільки він не зменшує бідність як в країні, так і в світовому масштабі) формуванням, принаймні в Україні, загальнонаціонального соціального фонду, який спроможний радикально вирішити проблему бідності через справедливий перерозподіл ВВП і доходів. Доречність такої пропозиції доведена практикою СРГ скандинавського типу, де бідності в звичайному розумінні цього слова немає.

Література

1. Архангельський Ю., Радзівєвський О., Алексєєв А. Бідність, податки та економічне зростання //Економіка України. – 2006. – №5. – С.63-71

2. Тарасенко Г. , Мочерний С. Рівень життя. /Економічна енциклопедія. – Т.3 – К.: 2002. – С.262-264

3. Лисенко С.М. Индекс людського розвитку: політекономічний аспект: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2001. – 18 с.

4. Лошнін М. Економетрія критерію бідності //Економіст.–2000. – №3 –С.110-116

5. Захарченко Є., Захарченко К., Підлубна Е. Вплив соціально-економічних умов життя на сім'ю як соціальний інститут //Економіка України.–2006.– №9. – С.26-33

6. Лібанова Е. Подолання бідності: по-

гляд науковця //Україна: аспекти праці. – 2003. – №7. – С.26-33

7. Соколик М. Оцінка бідності в Україні у 1995-1996 рр. //Економіка України. – 1998. – №12. – С.64-71

8. Харченко Н. Сравнение методологических подходов к измерению уровня бедности //Социология: теория, методы, маркетинг. – 2000. – №3. – С.86-99

9. Стожок О.З. Методологічні підходи до оцінки бідності населення та формування її показників //Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – №2(33). – С.90-93

10. Україна у цифрах 2005 / Статистичний довідник. – К.: «Консультант». – 2006.

Статья поступила в редакцию 05.07.2007

В.И. КАЙДАНОК,

Белорусский государственный экономический университет

АНТИМОНОПОЛЬНАЯ ПОЛИТИКА И ИНСТИТУЦИОНАЛИЗМ

1.Философия о новой экономике

Известный философ Дьюи считал, что здоровое общество будет непременно построено, когда люди станут действовать разумно, опираясь на свой интеллект. Дьюи также утверждал, что если наука станет развиваться по пути совершенствования общества, она будет находиться в полном согласии с его ценностями [1]. Философия перестала быть простым размышлением о мире, началах бытия и сознания, она стала общим методом решения тех практических проблем, которые ежедневно возникают перед людьми в различных жизненных ситуациях. Вопреки известной Декларации тысячелетия, принятой ООН, сегодня 80% населения планеты обречено жить в условиях бедности, 15% – удовлетворительно и только 5% – в богатстве. Групповые интересы новой глобальной элиты сегодня выдаются за интересы всего населения планеты. Для интеллектуальных поисков экономистов и философов существуют и другие побудительные мотивы.

Сущностное определение категории «монополия» приукрашивается модным, придуманным для россиян, термином «естественная». Создается и щедро финансируется целая индустрия по оболваниванию населения в интересах получения сверхприбылей «естественными» монополиями (диаграмма 1), а также захвата и перераспределения ими собственности ННГ, ранее созданной совместным трудом нескольких поколений национальных социумов единого экономического пространства в интересах грядущих поколений. Созданные в таких условиях структуры государственной власти больше не могут выражать моральные ценности христианских постулатов и направлены на защиту власти капитала, в том числе и созданного вопреки нормам традиционной морали христианских и мусульманских социумов.

© В.И. Кайданюк, 2007